

Кирилична частина Реймського Євангелія – важлива пам'ятка давньоруськоукраїнської книжної писемності

ВІКТОР МОЙСІЄНКО*

Кафедра української мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, кім. 403, вул.
Велика Бердичівська, 40, UA-10008 Житомир

Received: 16 April 2020 • Accepted: 4 June 2020

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовані орфографічні та мовні особливості кириличної частини Реймського Євангелія. На сьогодні досліджувана пам'ятка у славістиці дискусійна, остаточно не розв'язане питання ні про місце і час її створення, ні про писця. Думки дослідників з цього приводу надто різняться: одні вчені вважають, що книгу привезла до Франції донька українського князя Ярослава Мудрого Анна, вийшовши заміж за французького короля Генріха I; інші це заперечують, і пов'язують її створення з ім'ям святого Прокопія з Чехії, який, згідно із вкладним записом, написаним наприкінці глаголичної частини, написав це Євангеліє. Існує також гіпотеза про сербське походження книги.

Ми проаналізували різні гіпотези від початків наукового вивчення Реймського Євангелія (В. Ганка, О. Соболевський, Л. Леже та ін.), до подальших (Ю. Шевельов, П. Курінний, Л. Жуковська, І. Тот та ін.) та останніх (Є. Луняк, В. Александрович, Т. Миронова, Е. Біккініна та ін.) студій. Урахували й критично осмислили висновки дослідників, які в різні роки вивчали палеографічні, графічні та орфографічні та мовні характеристики рукопису. Уперше в славістиці звернено увагу на порівняння аналізованого Євангелія з орфографічно-лінгвістичними особливостями пам'яток київської писемної школи та виявленими в тексті властиво українськими діалектними особливостями.

Зроблено висновок, що згадувані в Реймському Євангелії діалектні особливості мають відповідність у точно локалізованих та датованих київських пам'ятках другої частини XI століття. Не дає підстав вивести книгу за межі XI ст. й орфографія рукопису, а порівняння з орфографічними особливостями точно датованих та локалізованих Остромирового Євангелія, Ізборників Святослава, Архангельського Євангелія навпаки дає багато підстав для узагальнення про раніший час створення Реймського Євангелія від названих пам'яток, оскільки явно виділяється низкою оригінальних

* Corresponding author: E-mail: v.moisyenko@ukr.net

написань: одноерівність, закінчення рядків на голосний та приголосний, майже цілковита відсутність йотованих, характерне уживання діакритичних знаків. Пам'ятка творена в час, коли усталеної давньоруської редакції церковнослов'янської мови ще не було. Писець, вочевидь, сам творив руський писемний узус і вводив перші орфографічні руські писемні особливості. Писцем рукопису був русин, найімовірніше, киянин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Реймське Євангеліє, кирилиця, глаголиця, церковнослов'янська мова давньоукраїнської редакції, староукраїнська мова, писемна пам'ятка, орфографія, діалектні особливості

Про Реймське Євангеліє (РЄ), як можливу найдавнішу руську рукописну книгу, переписану до Остромирового Євангелія, наразі відомі лише кілька очевидних фактів: приписка в кінці глаголичної частини 1395 року; 1574 року Євангеліє подарував кафедральному собору в Реймсі кардинал Карл Лотарінгський; 1717 року після візиту до Франції московської делегації, коли було встановлено, що рукопис написано слов'янською мовою (Приходько 2017: 18).

Докладний графіко-орфографічний аналіз РЄ в контексті інших пам'яток XI ст. (Листок Вікторова, Златоструй Бичкова, Житіє Кондрата, Пандекти Антіоха) здійснила Т. Миронова (див. Миронова 1996, Миронова 2001: 178–212). Дослідниця зазначає, що найбільш показовим для палеографічних зіставлень зі старослов'янськими текстами є Реймське Євангеліє. Воно має документовану історію, оскільки пов'язане з іменем королеви Франції Анни, дочки Ярослава Мудрого (Миронова 2001: 178).

Нещодавно Ельвіра Біккініна в університеті м. Гранада (Іспанія) захистила дисертацію «Мова Реймського Євангелія», що наразі, безсумнівно, є найґрунтовнішою студією з вивчення мови пам'ятки (Віккініна 2009). Послідовною прихильницею давності кириличної частини Євангелія виступила Л. Жуковська (див. Жуковская 1978: 17).

Аналіз мови кириличної частини РЄ має бути здійснений у напрямку виявлення наявності / відсутності суто руських (якщо копіювальник був русином) особливостей у контексті переписуваної з якогось давнього рукопису.

1. ГРАФІКО-ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РУКОПISУ

Характеристику графіко-орфографічних особливостей РЄ в річищі пристосування давньоболгарсько-македонської писемності на руському ґрунті в контексті аналізу десяти руських пам'яток XI–XII ст. здійснив Імре Тот (див. Тот 1985). Також значні напрацювання у заповненні лакун щодо вивчення орфографії й мови рукопису зробили Тетяна Миронова та Ельвіра Біккініна. Ці троє дослідників здійснили, мабуть, чи не найбільший внесок щодо прояснення походження таємничої кириличної частини. На жаль, у списку праць обох дослідниць чомусь не виявилось останньої монографії І. Тота, як на нас, надзвичайно важливої і несправедливо обійденої у східнослов'янському мовознавстві увагою. Тому аналіз проводимо з урахуванням узагальнень праці угорського славіста та додаванням

висновків Т. Миронової й Е. Біккініної. Зауважимо, що всі дослідники у своїх студіях не зважали на очевидний факт: потрактування засвідчених у рукописі місцевих руських лінгвальних особливостей у контексті становлення й розвитку української мови. У пам'ятках другої половини XI ст. такі риси очевидні. На це ми вказуємо в дослідженні.

Про написання в підсистемі носових І. Тот зауважує, що в РЄ вона найскладніша. Випадків поплутувань дуже багато. Саме з написанням носових пов'язані приклади, що дали підставу деяким ученим потрактувати окремі риси як сербські: *връмѣ* 7а, *нана крьстичѣмъ* 126, *ѡ назарѣмъ* 11зв.б. Думаємо, пояснення угорського мовознавця щодо перших двох прикладів про асимілятивний вплив наступного складу – цілком слушні (Тот 1985: 109). Мабуть, не варто шукати іншого пояснення й щодо третього випадку (коли це не звичайнісінька описка). Привертає увагу і той факт, що в українських пам'ятках пізнішого періоду такі поплутування (ѣ – ѡ, ѡ – ѣ) часто трапляються: *вѣдѣша оуношоу... ѡдѡна вѣ ѡдѣжю вѣлоу* (замість *ѡдѣна*) 8зв., *жена ражаѣте дѣтѣ печѣль илѣѣтъ* (замість *дѣтѣ*) 27 ЄЄ (Німчук 2001: 15). Сербізмами в РЄ Г. Лунт та Ю. Шевельов вважали написання *ѣ* / *ѡ* відповідно до *ѡ* в таких випадках: *на оуѣнигы своѣ* 2зв.а, *ѡ неѣ же* 4б, *павльшеѣ сѡ зѣвѣзды* 7зв.б, *грѣхы своѣ* 10б, *с ѡноѣ страны* 14а, *посла ѣ* 16а (LUNT 1950: 153, SNEVELOV 1975: 190). Справді, у сербських пам'ятках від XIII ст. таку зміну неодноразово засвідчено, але закономірною й давньою ця вимова (*ѣ* на місці **ѣ*) є й для північноукраїнських говірок, про що йтиметься далі.

На основі аналізу вживання юсів РЄ Імре Тот відносить до двоюсових, а відтак на основі відносної хронології, оскільки до цієї групи належить точно датоване АрЄ, то відповідно й Пандекти Антіоха, Мінею Дубровського, руську частину СК та РЄ автор датує приблизно цим само періодом (Тот 1985: 126). Уживання лише нейотованих юсів та відсутність графеми *ѡ* стало підставою на користь архаїчності пам'ятки у висновках Е. Біккініної (див. Віккініна 2009: 534). Історики мови переконливо аргументують у давньоруській писемній традиції факт поступової заміни юсів графемами *ѡ*, *ю*, *ѡу*. У випадку з рукописом РЄ перед нами текст, де графеми *ж* та *ѡ* вживаються досить послідовно й переважно згідно з етимологією. Літера *ѡ* відсутня взагалі, а *ю* написана копіювальником лише двічі. Графічна система з такою послідовністю якісно-кількісного використання юсів не відома жодній руській пам'ятці XI ст. Тобто, аналізований рукопис, імовірно, створений раніше від відомих на сьогодні руських київських текстів.

Із графічних рис передовсім варто відзначити одноеровість пам'ятки. Відсутність літери *ѣ* стала чи не головною причиною для прийняття сербської гіпотези походження РЄ. За невеликими винятками найдавніші сербські пам'ятки до XIV ст. були одноерові (не знали *ѣ*). Справедливо наголошує Е. Біккініна на тому, що прийняття цієї гіпотези автоматично виводило б РЄ за межі XII ст. оскільки найдавніші сербські тексти відомі лише від кінця XII ст. (Віккініна 2009: 36). Водночас в XI столітті такі тексти були маловідомі в Русі. Лише в Пандектах Антіоха XI ст., Листку Вікторова, Златоструї Бичкова маємо тексти з одноеровою (*ѣ* = *ѣ*, *ѣ*) та Житіє Кіндрата (*ѣ* = *ѣ*, *ѣ*) графічною системою. Сербським впливом потрактовують одноерову графіку РЄ М. Дурново, Г. Лунт та Ю. Шевельов (див. Дурново 1927, LUNT 1950: 153, SNEVELOV 1975: 188–189).

Але лише впливом давньоболгарського чи сербського протографів на руських писарів не можна пояснювати таку одноерову графіку в руських пам'ятках. У берестяних грамотах № 109, 591, 778 – також лише *ѣ* (Зализняк 2003: 28). Зважити варто й на одноерові написи в графіті Софії Київської, щоправда, як стверджує Е. Біккініна, також тільки з *ѣ* (Віккініна 2009: 42). Проте останні дослідження й датування найдавніших графіті дозволяють уста-

новити й інше: від 1018–1022 рр. відомі написи з њ на місці очікуваних з љ, наприклад, у прийменнику **въ** (НИКИТЕНКО–КОРНИЕНКО 2012: 83–89, 108). Отже, про сербський вплив у створенні РЄ не йдеться. Русинам з Києва були відомі від першої чверті XI ст. одноєрові написання з њ. Очевидно, одноєрові руські тексти могли передувати двоєровим таким, як ОЄ, обидва Ізб., АрЄ. Зрештою, крім РЄ, одноєрову графіку (хоч не так послідовно, як РЄ) мають давньоруські пам'ятки XI ст. Златоструй Бичкова, Житіє Кондрата, Листок Вікторова та фрагмент із Пандектів Антіоха (МИРОНОВА 2001: 178).

1.1. Уживання йотованих

РЄ належить до пам'яток давньоруської писемності з обмеженим уживанням йотованих літер. Букви **ѡ**, **ѣ**, **ѧ** відсутні в рукописі взагалі, **ѣ** – 12 раз, **ѡ** – 2 рази. За спостереженнями І. Тота РЄ, найімовірніше, переписане зі східноболгарського давнього оригіналу, для якого не були властиві йотовані літери, а відповідно й звуки. Наприклад, при написанні **ѣ** (в протографі, очевидно була лише така буква) писар проявив винахідливість і місцеву південноруську йотовану вимову відобразив двоюко: а) ставив діакритичний знак; б) місцями вносив у текст написання **ѣ**: **риѡахъ ѣго** 2зв., **вѣдоуци ѣже** 2зв. (Тот 1985: 170). Уживання **ѣ** для передавання як **ѣ**, так і **ѣ** навело багатьох дослідників РЄ на висновки про сербське походження рукопису, оскільки саме в давніх сербських текстах написання **ѣ** на місці **ѣ** були характерні (МАЙКОВ 1857: 253). Е. Біккініна ж цілком слушно допускає лише подібність причин протікання цього явища в РЄ та сербських пам'ятках (Віккініна 2009: 76). Т. Миронова, наголошуючи, що написання в текстах **ѣ** відповідно до [ja] (МИРОНОВА 2001: 194) є характерною ознакою давньої кирилиці, помилково вказує, що значення, виражені літерою **ѧ**, в РЄ позначені або **ѣ**: **ѣко** 12зв., **приѣша** 7, або **ѡ**: **ѡко** 9зв., **диѡвола** 12зв. (МИРОНОВА 2001: 190–191). Але написань **ѣко**, **приѣша** немає в рукописі. Справді, писець РЄ у кількох випадках накреслює **ѡ** відповідно до **ѣ** та **ѣ**: **вѡлма** 7а, **ѡна** **крѣститѡла** 12б, **ѡ** **зарѡфа** 11зв.б., але жодного разу **ѣ** відповідно до **ѧ**.

1.2. Редуковані

Відсутність **о**, **е** на місці етимологічних сильних **ъ** та **ь** І. Тот схильний пояснювати живою вимовою писаря (Тот 1985: 253). Тобто, **ъ** та **ь** ще не вокалізувалися. Не було **о**, **е** на місці сильних **ъ** та **ь** і в протографі. Відсутність зредукованих у коренях **дъв-**, **кът-**, **къниг-**, **лъног-**, **мьн-**, **чьт-** є логічна, бо такі написання не підтримувалися в споріднених та інших словоформах, де б ці редуковані стояли в сильній позиції. Уже в найдавніших македонських пам'ятках МарЄ, ЗгрЄ такі приклади без **ъ** та **ь** часті (Тот 1985: 254). Втрату редукованих для мови писаря можна встановити в тих позиціях, де зникли ці редуковані і в інших пам'ятках XI ст. Доля редукованих, як вважає І. Тот, сама собою ще не дозволяє встановити, що РЄ було написане [переписане – В. М.] до ОЄ (Тот 1985: 262). До іншої думки приходить Е. Біккініна. Дослідниця на основі аналізу вживання графеми **ъ** (послідовна збереженість в етимологічних позиціях та відсутність вокалізації ерів) робить висновок, що РЄ створене ще до падіння редукованих (Віккініна 2009: 536). При очевидній послідовності написання **ъ** усе ж кілька випадків взаємної заміни **ъ** – **ѣ**, **ъ** – **ѡ** в рукописі засвідчені: **ѡ** на

місці ь: вавилоньскааго... вавилоноскааго 4б, ь на місці о: роди въога... воога же роди 3зв.б, є на місці ь: сьменьонь... сьмень ба, ѣлазара ельазарь 4а, а також маємо в тексті написання, де в слабкій позиції писар накреслює редукований младаеньца 7зв.б, а в іншому випадку ні – па стх младаенць 8зв.б, як і пропущений редукований в сильній позиції в слові зль 14б [МарЄ, МЄ зль] (ЕМ 2005: 32).

Надзвичайно важливі для усвідомлення не лише протографа, але й діалектної основи рукопису є написання чь на місці ь. Більшість дослідників або не звернули на це увагу, або прокоментували зазначену зміну без урахування особливостей руської (української) писемної школи. І. Тот знаходить паралелі засвідченого явища в деяких македонських рукописах: повитчъ и 5а = повитчъ МарЄ, овитчъ и АсЄ; полтчъ и 12б = полтчъ и МарЄ, полтчъ и АсЄ; прилтчъ и роукоу 15а = прилтчъ є на ржкоу МарЄ, в АсЄ цього місця немає (Тот 1985: 137). Уточнимо лише, що в останньому прикладі треба прилтчъ на роукоу 15а. У відповідних фрагментах переписаної в Болгарії Саввиної книги такий рефлекс відсутній: повитчъ і СК 137зв., і полтчъ СК 149, прилтчъ і на роукоу СК 138. Ці написання в РЄ дали підстави висновувати вченому про наявність у протографі чь, тобто або протограф був двоєровий, або одноєровий з чь. Лише в такому прототексті могли бути умови для зміни чь + ј > чь + ј. Ця зміна відома як давньоболгарським, так і давньоруським пам'яткам. Однак у давньоболгарських така асиміляція – відносно пізні явище. Приклади трапляються в МарЄ, Супр. рукописі (Тот 1985: 138). Над те, І. Тот приходить до висновку, що одноєрова графіка могла й не сягати якогось давньоболгарсько-македонського двоєрового або одноєрового чь-протографа, а бути місцевим руським орфографічним явищем такої писемної школи, де ь = ъ, чь.

В РЄ засвідчено таку ж само асиміляцію ь з наступним ј: родитчъ снъ и нарекоутти и мла єноу 4зв.а = нарекоутчъ и мла АсЄ. Треба зазначити, що дуже мало хто із дослідників, за винятком І. Тота, указав на таку зміну в РЄ саме в контексті асиміляції ерів наступним ј.

Ця зміна, на відміну від попередньої, могла відбутися лише на давньоруському ґрунті, оскільки закінчення -тчъ в III ос. одн. теп. ч. властиве пам'яткам давньоукраїнського ізводу. Обидві асиміляції і ь, і чь з наступним ј стали характерною особливістю руських (українських) текстів київської та галицько-волинської школи. Подібні написання властиві вже пам'яткам XI ст.: Ізб. 1073 поалчъ и, принчъ и оставиачъ и 30а, приведчъ и 77б, АрЄ поатчъ и 154, прилтчъ и на роукоу 156зв., а в текстах XII–XIV ст. стають звичним явищем. Подібних написань багато в текстах галицько-волинської школи: вѣли и ЄЄ с. 72, ХЄ 18зв., вооудати и ДЄ с. 147, и млахотти и ДЄ с. 160, млахотти и... слышахотти и ДЄ с. 233, БЄ 14, ХЄ 65, и млетти и ДЄ с. 306, ХЄ 87зв., БЄ 50зв.; видѣлчъ и иси ЄЄ 80, ХЄ 21зв., привѣдохъ и ЄЄ 116, ХЄ 51зв., привѣдохъ и ДЄ с. 170, ХЄ 46, ЛЄ 70, поимчъ и ДЄ с. 416, приатчъ и ДЄ с. 528, ХЄ 154зв., ЄЄ с. 259 (Мойсієнко 2018: 444, Шевельов 2002: 354). Особливо багато таких написань ми засвідчили в ЛврЄ ь + ј > чь (и) + ј: вѣли и 29, исповѣли и азъ 47зв., вооудити и 57, недостити еа, и млахотти и 70зв., млахотти и 70зв., 81, гнетлахотти и 79, слышати и 81, держахотти и 87зв., оудловити и 95зв., и млетти и 101зв., да ижденоутти и, вѣдасти и 101зв., вѣрашахотти и 109зв., 111, 114, поутити и 137зв.; чь + ј > чь (чь) + ј: видѣлчъ и 34, прославихъ и 35, привѣдохъ и 63, вѣлчъ и 156, оувиначъ и 68зв., привѣдохъ и 73зв., вѣршавъ и сь 76зв., прославихъ и 137зв., приатчъ и 161зв., видѣлчъ и 163, повитчъ и 167зв. О. Шахматов навіть виділив цю зміну як окрему південноруську діалектну особливість (Схаснматов 1883: 73). Імре Тот узагалі підсумував так: «Асиміляція ть + ј > ть + ј дозволяє припустити, що в цьому випадку маємо справу з реальним явищем, яке вказує на те, що писар РЄ говорив південним діалектом давньоруської мови» (Тот 1985: 139–140). У річизці наведених прикладів цілком

зрозумілими стають і численні написання $-bj < (ij)$: ст҃го григорѣа 1зв., поморѣа 2зв.а, братѣх 4, до прѣселенѣа 4б, марѣа 4зв., съ марѣѣж 5а, ѡроужѣѣ 6б, вѣжѣа 6зв.б, радостѣж 6б, съ марѣѣж літерѣж 7зв.а, ноцѣж 7зв.б, до оумрътвѣа 7зв.б, възьпѣетѣ 8зв.а, васильа 8зв.б, полєсъ оуєньа 9зв.б, покаанѣа 10б, дѣвоєа 13а, лоудѣѣ 13б, васильа... аньтоєа 13зв.а. Саме в контексті цієї зміни (а не писарської помилки), очевидно, варто коментувати два випадки й зворотнього написання $\text{ь} < \text{ѣ}$: вѣвьши 5зв.а [ОЄ, АрЄ, МЄ – вѣвьшини (Віккініна 2009: 621), див. ще СК вѣвьшини 138] та възлоубленѣи мои 8зв.а. [ОЄ възлоубленѣи мои, АрЄ възлоубленѣи мои, МЄ възлоубленѣи мои, див. ще СК възлоубленѣи мои 138зв.]. Такі приклади відомі й у пізніших українських пам'ятках: ѡ четѣрь вѣтрѣ 54зв.б, со вѣеникѣ свои 117зв.а, погѣвѣшаго 99а (Мойсієнко 2018: 444).

Ю. Шевельов приклади асиміляції $\text{ѣ} + \text{ј} > \text{ѣ} (\text{ѣ}) + \text{ј}$ з АрЄ привєдоухѣи и, поатѣи и, вѣи ила та ін. вважає правописом, який властивий саме київським текстам XI–XII ст. «Він навіть властивіший текстам, писаним на Київщині, а не переписаним зі старослов'янських оригіналів» (Шевельов 2009: 417).

Очевидно, зазначене вище явище варто пояснювати не тільки й не стільки впливом (можливо, давньомакедонського чи давньоболгарського протографа), як намаганням писаря відобразити місцеву руську (українську) вимову, пов'язану із долею напружених редукованих $\text{ь} + \text{ј} > \text{ѣ} + \text{ѣ} (\text{и}) + \text{ј}$, $\text{ѣ} + \text{ј} > \text{ѣ} (\text{ѣ}) + \text{ј}$, які в протоукраїнських діалектах мали окремий шлях розвитку: й та ї перед ј в ѣ та ѣ не перейшли, а зберегли вимову, близьку до $[i]$, $[y]$ (Шевельов 2002: 112). Отже, ерова асиміляція з наступним ј , характерна в подальшому українським пам'яткам, передовсім галицько-волинським, треба думати, виявлена так явно в РЄ вперше.

1.3. Континуанти *ѣ

На ятеву рефлексію пам'ятки давно звернули увагу дослідники. Приклади (ни єдино пользѣ 2а [СК ни єдиноа пользѣа 134зв., АрЄ ни єдиноа же пользѣи 138зв.], ицѣлаше вѣѣѣ... оуи свои на оуѣеникѣ свои 2зв.а [СК и цѣлаше же всѣа... оуи свои кѣ оуѣеникомѣ 133]) однозначно свідчать про типову руське явище – написання ѣ на місці ѣ (Віккініна 2009: 125). Повз увагу дослідників пройшов ще один промовистий приклад, де русин написав зрозуміле йому закінчення в дієприкметниковій формі зн. в. мн. стоѣцѣ відповідно до старослов'янської стоѣцѣ: на трѣжници стоѣцѣ праздѣны, а потім виправив узагалі на $-и$: стоѣци 16зв.а-б [ОЄ стоѣцѣа, АрЄ стоѣца, МЄ стоѣца, МарЄ стоѣцѣштѣа] (ЕМ 2005: 106). Е. Біккініна помилково транслітерувала стоѣцѣ (Віккініна 2009: 684). Нерідко в подальшій писемній практиці русинів давній південнслов'янський рефлекс часто збережено: АрЄ и цѣлаше всѣа... оуи свои на оуѣеникѣ свои 134зв., ицѣлаше всѣа... оуи свои на оуѣеникѣ свои БЄ с. 70, ицѣлаше всѣа ДЄ с. 258. У річизі цієї зміни (але не фонетичної) розглядає Е. Біккініна й написання з ѣ на місці ѣ (врдѣа 7а) та ѣ на місці ѣ (нана крѣститѣа 12б) й висловлює думку про можливий глаголичний протограф, у якому графема ѣ традиційно використовувана для позначення літер ѣ , а , та [що дуже ймовірно – В. М.], тому, можливо, відповідно й писар РЄ зберіг таке написання з ѣ , не замінюючи його кириличним ѣ (Віккініна 2009: 126).

Мабуть, діалектною рисою писаря РЄ є вимова колишньої $/ě/$ як $[e]$, а найімовірніше, як дифтонга $[ie]$. Низка прикладів тому підтвердження: $\text{й} \text{ѣ} \text{дѣ}$ прѣгѣи 10б [ОЄ и гѣдѣи, АрЄ и ѣдѣи, МЄ и гѣдѣи]; на оуѣеникѣ свои 2зв.а [ОЄ на оуѣеникѣ своиа, АрЄ на оуѣеникѣ своиа], грѣхѣи

своє 10а,б [ОЄ грѣхѣтѣ своѣа, АрЄ грѣхѣтѣ своѣа, МЄ грѣхѣтѣ своѣа], ѿ неє же 4б [ОЄ нѣз неѣа же, АрЄ нѣз неѣа же, МЄ нѣз неѣа же], тавльшее сѣ зѣвѣздѣтѣ 7б [ОЄ тавльшаша сѣ зѣвѣздѣтѣ, АрЄ тавльшее сѣ зѣвѣздѣтѣ, МЄ авльшаа сѣ зѣвѣздѣтѣ], с оноѣ странѣтѣ 14а [МЄ с оноа странѣтѣ], посла ѣ 16а [ОЄ постѣла ѣа, АрЄ пославѣтѣ ѣа, МЄ постѣла ѣа] (Віккініна 2009: 595–686).

Непрямим доказом є-вимови писаря на місці *ѣ є й виправлення, де копіювальник накреслює ꙗ після витертої літери є: м(є>ꙗ)ста 5а, пропов(є>ꙗ)даа 10б. Особливо це добре видно в оригіналі рукопису в другому випадку. Зауважимо, що виявлені в РЄ континуанти *ѣ додають матеріал для розв'язання проблеми про первинну рефлексію цієї фонемі в протоукраїнських, властиво північноукраїнських говірках. У славістиці існує кілька гіпотез щодо звукової реалізації цієї фонемі в давньоруський період: як *ie* або *ê* (Крымский 1907: 204ξ–204η, Филин 1972: 165–167, Шевельов 2002: 256–262, Жовтоврюх 1979: 232–241) та передня, розширена, порівняно з *e* обнижена до *a*, що можна позначити літерою *ǣ* (Klemensiewicz et al. 1965: 81). Приклади із РЄ потверджують припущення про первинну закриту й напружену, можливо, дифтонгічну вимову давнього *ѣ у руських говірках поліського ареалу. Передовсім це стосується позицій початку слова та в закінченнях після *j*. У найдавніших руських (київських та галицько-волинських) пам'ятках ця риса – не рідкість: тавльшеша зѣвѣздѣтѣ АрЄ 145, птицьк неѣнѣне 34, прѣвѣхавше 38зв., хлѣба есть 5б, сѣсныє твоє 129 ЄЄ, данте иль вѣтѣ ести 74зв. ЛврЄ, а також приклади, які наводить Ю. Шевельов: от неє АрЄ, нѣз неє келих Володимира Давидовича 1151, новѣне зн. мн. ч. р. ДЄ, первое род. одн. ж. р. с(вѣ)тоє род. одн. ж. р. ЄЄ, сѣмоє Сл.Єфр.Сир (Шевельов 2002: 257). В інших позиціях в руських (українських) пам'ятках така зміна також трапляється: у графіті Софійського собору – розѣгрѣлел(сѣ) (Висоцький 1998: 134), в АрЄ – вѣ вѣре 8зв., тавѣне 12б, теє... тоє 15зв.б, вероуж 21зв.а, вѣ ѣфесе 23зв.б. Зазначимо, що наведений рефлекс *ѣ (напружений, закритий звук неоднорідної артикуляції, *ê*) властивий і північноукраїнським говіркам зараз. Такі написання невідомі пам'яткам ні давньоболгарським, ні давньомакедонським і є безпосереднім витвором руських писарів. Можливо, писар РЄ був одним із перших, хто відобразив саме цю північноукраїнську вимову графічно?

1.4. Відображення давніх *i (и) *y (ы)

Кілька написань, що характеризують поплутування *ѣ* = *и*: моужь еѣ правѣднѣ си 4б, члѣкъ сѣ правѣднѣ ба, члѣкъ сѣи правѣднѣ 14зв.б, и нѣже 8а [СК и ниже 143]. У низці випадків переписувач пам'ятки також плутав *ѣ* = *и*, але виправляв помилки. Так, на аркуші 8а у двох словах видно, що писар, допустивши помилку, тут таки виправляв її: р(и>ѣ)даннє... рах(ѣ>и)ли, а на звороті цього ж аркуша – къ н(ѣ>и)ль, 10а – оуготоѣв(ѣ>и)ть. Це досить виразно видно в оригіналі рукопису. На випадки поплутувань *си* = *сѣи*, *ниже* = *ниже* вказував О. Соболевський, щоправда, пояснюючи недбалістю писаря РЄ (Соболевский 1887: 150). Незаперечним є й той факт, що вже в руських (київських) пам'ятках XI ст. також неодноразово вчені це явище засвідчують: неправди 104зв., ти ли сѣмѣеши 87, плѣтолюѣтѣ 135, вѣнѣтѣ 154зв., зѣмліамѣрѣи 203зв., псалтира 253зв., прикриване 185, посинити 216 Ізб. 1073; осырѣж 112зв., пронириєи 249 Ізб. 1076; постѣдѣтѣсѣа 80зв., години 111, рѣзѣтѣ 118, рѣѣтѣ 163 АрЄ (Жовтоврюх 1979: 256, Шевельов 2002: 481). Пояснювати ці явища лише помилками (описками) писарів чи лише впливом давньоболгарських протографів – не зовсім виправдано. Такі написання, властиві руській (українській) писемності, як засвідчує наведений

матеріал, широко відомі від другої половини XI ст. І годі заперечувати очевидне: попри можливий графічний вплив протографів, – ці написання відображають тогочасну живомовну київську стихію. А факти РЕ дають підставу допускати, що вона (вимова) могла бути і в першій половині XI ст.

1.5. Рефлекс давнього *ort-

Цей промовистий для руських текстів рефлекс засвідчено єдиний раз: *отроуа же досташе* бзв.б. Звичайно, його можна потрактувати виявом розмовної місцевої риси писаря. Зауважимо, що написання *po-* в таких випадках траплялися в переписуваних у наступних століттях церковнослов'янських пам'ятках руської редакції дуже рідко, наприклад, в АрЄ (с. 575), МЄ (с. 427), ДЄ (с. 726) тільки *расташе*, форм з *po-* взагалі не засвідчено. Приклади зміни початкових *pa-* > *po-* в практиці писарів київської школи відомі від середини XI ст.: наприклад, у графіті – Софійського собору про грім від 3 березня 1052 року *розъгръмел(сѧ)* (Висоцький 1998: 134), а також *розъвонникъ* 241, *розъумѣти* Ізб. 1073, с. 126 (Жовтоврюх 1979: 163).

Різнонаписання в префіксальних дієслівах, похідних від *и-ти*, на зразок *при-идоша* – *при-доша*, *при-ити* – *при-ти*, очевидно, варто пояснювати і як впливом протографа *при-доша*, *при-ти*, і як вияв місцевого руського (українського) мовлення *при-идоша*, *при-ити*. В українських рукописах кін. XI–XIV ст. такі написання стали характерною орфографічною рисою (АрЄ 563, 564, Німчук 2001: 22, Німчук–Осінчук 2017: 23, Мойсієнко 2018: 445).

2. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РУКОПІСУ

У РЕ проте виявлено низку рис, які, певною мірою, вказують на місцевий київський руський мовний узус творця рукопису.

Дієслівні форми теп. ч. III ос. одн. та мн. у досліджуваному фрагменті РЕ дають підстави для певних висновків про мовне середовище писаря. У кількох випадках знаходимо форми без *-ть*: *принєж* 2зв.б, *насытѧ сѧ* 14. I. Тот до таких утворень долучає ще й форму одн. – *кръсти сѧ* 11зв.б, аргументуючи паралеллю з відповідним фрагментом ОЄ *кръститѣ сѧ* (Тот 1985: 320). Проте тут мало ймовірно потрактувати це дієслово як форму теп. ч. Вочевидь йдеться про минулу завершену дію – аорист [пор. також *кръсти сѧ* АрЄ 152зв.]. Зрештою, це читання від Мт II/9 в *онгы ѿ прииде іс ѿ назарѧфа галѣискаго и късти сѧ ѿ иана* 11зв.б у всіх сучасних виданнях Святого Письма перекладене «В ті дні прийшов Ісус з Назарета Галилейського і охрестився від Івана». Але й відсутність флексії *-ть* у дієслівних формах множини незаперечно дає підстави висновувати про відображення живомовної риси писаря. Е. Біккініна вказує лише на один приклад *принєж* (Віккініна 2009: 226). Додамо ще *ѿидоу* 5а–5зв.а. М. Фужерон до цього типу явищ долучає ще приклад: *приидѣ подвигыше сѧ и оврѣтѣ лѣриж*. Такі ж дієслівні форми і в СК (Фужерон 2017: 39), що може певним чином вказувати на якийсь спільний протограф для обох рукописів, якщо РЕ справді пам'ятка першої половини XI ст. Хоч у відповідних фрагментах ОЄ, АрЄ, МЄ маємо звичні форми аориста *придоша* *оврѣтоша* (Віккініна 2009: 622). В руській (українській) писемній традиції написання з усіченими фіналями стають звичним часто вживаним явищем (Німчук 2001:

Для усвідомлення накреслень руським писцем першої половини XI ст. окремих літер зокрема та використання саме такої орфографії загалом потрібно брати до уваги факт невпорядкованості тогочасного письма. Доказом цьому може слугувати відкрита С. Висоцьким київська абетка на стінах Софійського собору. В абетці відсутні кілька літер на позначення голосних **ѣ, њ, њь, њы** та приголосних **ч, ц**. Учений датує створення цієї невпорядкованої абетки русинами ще до прийняття християнства, можливо, в IX ст. (Висоцький 1998: 36–37). Цей факт може, певною мірою, висвітлити написання в РЄ відомої та очевидної для писаря літери **є** (якою він передавав цілком зрозумілий йому звук [é] або [ě]), а не очікуваної як у протографі **ѣ**, на місці ***ě** в словах із близькою копіювальникової північно-українською вимовою [йеди], [своіе], [онойе], а також одноеровість рукопису.

Аналіз графіко-орфографічних і мовних особливостей кириличної частини Реймського Євангелія, а також матеріали досліджень істориків мови та палеографів, які присвятили окремі праці вивченню РЄ, дозволяє встановити:

1. Велика кількість помилок, допущених писцем, говорить не стільки про його малограмотність, а про відсутність практики переписування таких книг (наприклад, деяких нових слів та християнських імен він, мабуть, не чув узагалі, тому й написав: проклоу маѣниоу (замість проклоу маѣниоу) па сиюна (замість синюна) 1зв.б, злато и ливано 7зв.а [АсЄ, СК – ливанъ, гр. λίβανος ‘ладан’] (СС X–XI: 306) і, очевидно, про невпорядкованість тогочасної руської орфографії та неустабільнення ще самої руської абетки. Зрештою, низка засвідчених написань дозволяють твердити про певні тенденції, навіть правила, якими послуговувався писар: жодного разу він не помилився при передаванні звукосполук сонорний + планий – **ь** завжди пише після **р** та **л**; жодного випадку відхилення в написанні рефлексів ***tj** – послідовно маємо вияв **ц**; майже безпомилково (єдиний вияв без **ь** у слові смръти ба) написано **ь** в префіксах **в-**, **с-** та прийменниках **в**, **с**; жодного разу не вжив писар повноголосних форм, які, очевидно, в тогочасному Києві мав би чути.

2. Писар, попри виявлені численні помилки, своє ремесло знав і намагався дуже належно виконати роботу. Підтвердженням тому є багато виправлень з неправильних на правильні форми: ид(та>о)ша 2а, прик(оу>о)сноу 2б, съ мир(ь>о)мь 2б, о(у>о)чи 2зв.а, (і>о) и възигратеса 2зв.б, прав(и>ь)дивь 4б, (і>є)льманоуиль 4зв.а, тако (і>о)же 5зв.б, видѣвъ(ѣ>ь)це 5зв.а, ѹлеті(о)въ ба, ливан(ь>о) 7зв.а, пропов(є>ѣ)дав 10б, (в>г)рѣдѣши 12а та ін. Це добре видно на аркушах оригіналу, а на фотокопіях у низці випадків – лише пропуски. Причому ці виправлення здійснені однією рукою. Зауважимо, що на арк. 3зв.–4 **ѣ** замість **ѣ** в кількох словах уписувала інша рука.

3. Значна кількість описок та явних помилок – з одного боку, зовсім не завадила в низці випадків писарю «помилитися» в напрямку місцевої руської київської розмовної стихії – з іншого. Рефлекси ***ě**, ***dj**, ***ort-**, **ѣ / њ + j**, дієслівні форми з редукованими фіналями, стягнені імперфектні форми та деякі ін. виразно засвідчують присутність цих рис у його мовленні. Усі виявлені руські діалектні особливості потверджуються такими ж само зафіксованими в наступних українських київських та галицько-волинських пам’ятках XI–XIV ст., а також матеріалами з українських діалектів.

4. Кількість таких «помілок», які можна потрактувати відображенням (свідомим чи несвідомим) місцевої говірки, на досить незначний обсяг тексту, порівняно з руськими рукописами другої половини XI ст., вражає. Вочевидь, якби писар РЄ списував текст із кириличного протографа, цих мовно-орфографічних «помілок» було б менше. Ймовірно, що

копіювальник не механічно переносив кириличний текст, а транслітував його із не зовсім зрозумілої йому абетки. На той час для русина-киянина такою могла бути глаголиця.

5. Висновки про переписування пам'ятки не русином (наприклад, сербом) варто відкинути. Так само не підтверджується версія про сербський протограф РЄ.

6. Нічого певного не можна сказати про участь представника Моравії у створенні пам'ятки. Єдине явище, яке можна потрактувати як богемізм – це зміна з > ж: *сила иж него* 2зв.а. Такі написання відомі в глаголичних Київських листках X–XI ст., створення яких небезпідставно пов'язують із Моравією: *въжлюбленъишъ, бѣж нуго* (Німчук 1983: 41–42). У досліджуваній пам'ятці, крім зазначеного, жодного іншого рефлексу, що вказував би на моравське походження рукопису, не засвідчено.

7. Реймське Євангеліє – руська пам'ятка, переписана (транслітерована) киянином, найімовірніше, носієм північноукраїнського (поліського) тогочасного діалектного узусу.

8. Орфографія рукопису не дає підстав вивести її за межі XI ст. А порівняння з орфографічними особливостями точно датованих та локалізованих ОЄ, Ізб. 1073, Ізб. 1076, АрЄ навпаки дає багато підстав для узагальнення про раніший час створення РЄ від названих пам'яток, оскільки явно виділяється низкою оригінальних написань: *одноєровість, закінчення рядків на голосний та приголосний, майже цілковита відсутність йотованих, уживання діакритичних знаків*. Пам'ятка творена в час, коли усталеної давньоруської редакції церковнослов'янської мови ще не було. Писець, вочевидь, сам творив руський писемний узус і вводив перші орфографічні руські писемні особливості. Традицію переписувача РЄ не підхопили в Русі, можливо, лише тому, що переписане ним Євангеліє дуже швидко зникло (було вивезене?). Орфографічний узус, а згодом і норму задали в Русі інші тексти середини другої та половини XI ст., які невдовзі були скрупульозно скопійовані з кириличних протографів.

ДЖЕРЕЛА

АрЄ = *Архангельское Евангелие 1092 года*. Исследования, древнерусский текст, словоуказатели. Изд. подгот. Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова. Москва, 1997.

АсЄ = *Ассеманієве Євангеліє XI ст.*, короткий глаголичний апракос. Ватикан, Cod. Slav. 3.

БЄ = *Буцацьке Євангеліє XII–XIII ст.* Підгот. до вид. Ю. В. Осінчук. Відп. ред. В. В. Німчук. Київ, 2017.

ГЄ = *Галицьке Євангеліє 1144 р.*, укр., тетр. Державний історичний музей (Москва), Син. 404.

ДЄ = *Добрилове Євангеліє 1164 року*. Упорядник Ю. В. Осінчук. Відп. ред. В. В. Німчук. Львів, 2012.

ЄЄ = *Євсевієве Євангеліє 1283 року*. Вид. підгот. Г. П. Арполенко, З. Г. Козирева, Г. І. Лиса, В. В. Німчук, К. С. Симонова, Г. Х. Щербатюк. Відп. ред. В. В. Німчук. Київ, 2001.

ЗрЄ = *Зографське Євангеліє XI–XII ст.*, глаголичний тетр. Російська національна бібліотека (Москва), Глаг. 1.

Ізб. 1073 = *Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года*. Санкт-Петербург, 1880.

Ізб. 1076 = *Изборник 1076 года*. Изд. подгот. В. С. Гольшенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. Москва, 1965.

ЛврЄ = *Лавришівське Євангеліє XIV ст.* Видання факсимільного типу. Дослідження. Київ, 2018.

ЛЄ = *Луцьке Євангеліє XIV століття*. Видання факсимільного типу. Київ, 2011.

- МарЄ = *Маріїнське Євангеліє*. За виданням: *Евангелие от Матфея в славянской традиции*. Санкт-Петербург, 2005.
- МЄ = *Апракос Мстислава Великого*. Изд. подг. Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова. Под. ред. Л. П. Жуковской. Москва, 1983.
- ОЄ = *Остромирово Євангеліє 1056–1057 г.* Фотолитографическое издание. Санкт-Петербург, 1889.
- ОрЄ = *Оришанське Євангеліє XIII ст.* Інтернетресурс. Зберігається в НБУ імені В. Вернадського. ДА/П. 555.
- РЄ = *Liber evangeliarum et epistolarum ad usum ecclesiae SS. Hieronymi et Procopii Pragensis, vulgo "texte du Sacre"*. Рукопис зберігається в Муніципальній бібліотеці м. Реймс. Шифр. № 255.
- СК = *Саввина книга*. Труд Вячеслава Щепкина. Санкт-Петербург, 1903.
- Сл.Єфр.Сир = *Слова Єфрема Сирина*. Сборник ОРЯС 1. Санкт-Петербург, 1867.
- СС X–XI = *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва, 1994.
- Супр. = *Супральская рукопись*. Труд Сергея Северьянова. Санкт-Петербург, 1904.
- ХЄ = *Холмське Євангеліє XIII ст.* Видання факсимільного типу. Київ, 2015.
- ЮЄ = *Юрійівське Євангеліє 1119–1128 рр.*, укр., повний апракос. Державний історичний музей (Москва), Синод. 1003.

ЛІТЕРАТУРА

- БИККИНИНА** 2003 = **БИККИНИНА** Э. И. Особенности функционирования надстрочных знаков в Реймском Евангелии X века. В кн.: *Русская и сопоставительная филология. Взгляд молодых*. Казань, 2003. 14–21.
- ВИСОЦЬКИЙ** 1998 = **ВИСОЦЬКИЙ** С. О. *Київська писемна школа X–XII ст.* Львів–Київ–Нью-Йорк, 1998.
- ДУРНОВО** 1927 = **ДУРНОВО** Н. Н. [рец. на:] Кульбакина С. М. Палеографска и језична спитања о Мирославлевом јевангђељу. *Slavia* 1927/5: 565–571.
- ЕМ** 2005 = *Евангелие от Матфея в славянской традиции*. Изд. подгот. А. А. Алексеев, И. В. Азарова, Е. П. Алексеева, М. П. Бабицкая и др. Санкт-Петербург, 2005.
- ЖОВТОВРЮХ** 1979 = **ЖОВТОВРЮХ** М. А. Фонетика. В кн.: **ЖОВТОВРЮХ** М. А., **РУСАНІВСЬКИЙ** В. М., **СКЛЯРЕНКО** В. Г. *Історія української мови. Фонетика*. Київ, 1979. 65–344.
- ЖУКОВСКАЯ** 1978 = **ЖУКОВСКАЯ** Л. П. *Реймское евангелие. История его изучения и текст*. (Предварительные публикации. Вып. 114.) Москва, 1978.
- ЗАЛИЗНЯК** 2003 = **ЗАЛИЗНЯК** А. А. Древнейшая кириллическая азбука. *Вопросы языкознания* 2003/2: 3–31.
- КОРНІЄНКО** 2014 = **КОРНІЄНКО** В. *Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.* Київ, 2014.
- КРЫМСКИЙ** 1907 = **КРЫМСКИЙ** А. *Украинская грамматика*. Научно-практический курсъ сознательного изучения центрально-украинской рѣчи, освѣщенный указаниями на важнѣйшие моменты изъ истории развития малорусскаго языка начиная съ XI вѣка, особенно изъ истории нарѣчя восточно-малорусскаго (лѣтописнаго киево-чернигово-перяславскаго). Т. 1. Москва, 1907.
- МАЙКОВ** 1857 = **МАЙКОВ** А. А. *История сербского языка по памятникам, писанным кириллицею, в связи с историею народа*. Москва, 1857.
- МИРОНОВА** 1996 = **МИРОНОВА** Т. Л. *Графика и орфография рукописных книг киевского скриптория Ярослава Мудрого*. Москва, 1996.
- МИРОНОВА** 2001 = **МИРОНОВА** Т. Л. *Хронология старославянских и древнерусских рукописных книг X–XI вв.* Москва, 2001.

- МОЙСІЄНКО 2018 = МОЙСІЄНКО В. Протографи і мова Лавришівського Євангелія. В кн.: *Лавришівське Євангеліє XIV століття*. Видання факсимільного типу. Дослідження. Київ, 2018. 431–465.
- НИКИТЕНКО–КОРНИЄНКО 2012 = НИКИТЕНКО Н., КОРНИЄНКО В. *Древнейшие графити Софии Киевской и время ее создания*. Киев, 2012.
- НІМЧУК 1983 = НІМЧУК В. В. *Київські глаголичні листки*. Київ, 1983.
- НІМЧУК 2001 = НІМЧУК В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови. В кн.: НІМЧУК В. В. (ред.) *Євсевієве Євангеліє 1283 р.* Київ, 2001. 4–35.
- НІМЧУК–ОСІНЧУК 2017 = НІМЧУК В., ОСІНЧУК Ю. Буцацьке Євангеліє XII–XIII ст. В кн.: НІМЧУК В. В. (ред.) *Буцацьке Євангеліє XII–XIII ст.* Київ, 2017. 5–23.
- ОСІНЧУК 2012 = ОСІНЧУК Ю. Живомовні риси в Добриловому Євангелії 1164 р. В кн.: НІМЧУК В. В. (ред.) *Добрилове Євангеліє 1164 р.* Львів, 2012. 7–34.
- ПРИХОДЬКО 2017 = ПРИХОДЬКО Г. История Реймской славянской рукописи. В кн.: *Реймское славянское Евангелие*. Новое факсимильное издание. Под. рук. иером. Александра (Синякова). Эпине-су-Сенар, 2017. 5–18.
- СОВОЛЕВСКИЙ 1887 = СОВОЛЕВСКИЙ А. Кирилловская часть Реймского евангелия. *Русский филологический вестник*. Т. 18. Варшава, 1887. 144–150.
- ТОТ 1985 = ТОТ И. *Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI – начале XII вв.* София, 1985.
- ФИЛИН 1972 = ФИЛИН Ф. П. *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*. Ленинград, 1972.
- ФУЖЕРОН 2017 = ФУЖЕРОН М. О тексте кириллической части Реймского Евангелия. В кн.: *Реймское славянское Евангелие*. Новое факсимильное издание. Под. рук. иером. Александра (Синякова). Эпине-су-Сенар, 2017. 37–55.
- ШЕВЕЛЬОВ 2002 = ШЕВЕЛЬОВ Ю. *Історична фонологія української мови*. Харків, 2002.
- ШЕВЕЛЬОВ 2009 = ШЕВЕЛЬОВ Ю. Про так званий підпис королеви Франції Анни. В кн.: Шевельов Ю. *Вибрані праці*. Кн. 1. *Мовознавство*. Київ, 2009. 412–420.
- BIKKÍNINA 2009 = BIKKÍNINA E. *La lengua del Evangelio de Reims*. Granada, 2009.
- KLEMENSIEWICZ et al. 1965 = KLEMENSIEWICZ Z., LEHR-SPLAWIŃSKI T., URBAŃCZYK S. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa, 1965.
- LUNT 1950 = LUNT H. G. *The Orthography of Eleventh-Century Russian Manuscripts*. Ann Arbor, 1950.
- SCHACHMATOV 1883 = SCHACHMATOV A. Beiträge zur russischen Grammatik. *Archiv für slavische Philologie*. Band 7. Berlin, 1883. 57–77.
- SHEVELOV 1975 = SHEVELOV G. The Gospel of Reims and the History of the Serbo-Croatian Language. In: *Xenia Slavica. Papers Presented to Gojko Ružičić on the Occasion of His 75th Birthday*. The Hague–Paris, 1975. 185–194.

VIKTOR MOYSIYENKO

Department of Ukrainian, Zhytomyr Ivan Franko State University

The Cyrillic Part of the Reims Gospel as an Important Monument of Ancient Ruthenian-Ukrainian Bookwriting

The present paper analyzes the orthographic and linguistic features of the Cyrillic part of the Reims Gospel. Today, this monument is controversial in Slavic studies: the problems of the place and time of its creation and the questions about its writer have not been finally resolved yet. The opinions of researchers on this subject are very different: some scholars believe that book was brought to France by the daughter of Ukrainian Prince Yaroslav the Wise, Anne, who married the King of France Henry I. Others deny this idea and associate its creation with the name of St. Procopius from Bohemia, who allegedly wrote this Gospel, according to the appendix placed at the end of the Glagolitic part. There is also a hypothesis about the Serbian origin of the book.

We analyzed various hypotheses, starting from the early studies of the Reims Gospel (V. Hanka, O. Sobolevsky, L. Leger, etc.), to subsequent ones (Yu. Shevelyov, P. Kurinny, L. Zhukovskaya, I. Tóth, etc.) and recent studies (E. Lunyak, V. Alexandrovich, T. Mironova, E. Bikkinina, G. Prikhodko, M. Fougeron, etc.). The conclusions of researchers who studied the palaeographic, graphic, orthographic, and linguistic characteristics of the manuscript in different years were taken into account and critically comprehended. For the first time in Slavic studies, attention was paid to the comparison of the analyzed Gospel with the orthographic and linguistic features of the monuments of the Kyiv written school and the Ukrainian dialectal features.

It is concluded that the dialectal features observed in the Reims Gospel correspond to accurately dated and localized Kyiv monuments of the second part of the 11th century. The orthography of the manuscript does not make it possible to take the book outside the 11th century. A comparison with orthographic features of Ostromir Gospel, Svyatoslav's Collected Works, and Archangel's Gospel gives many grounds for generalization about the earlier time of creation of the Reims Gospel. It is clearly distinguished from the above-mentioned monuments by a number of original writings: singularity, the ending of lines on vowels and consonants, almost complete absence of iotated, the characteristic use of diacritical marks, etc. The monument was created at a time when there was no established Old Ruthenian edition of the Church Slavonic language. Apparently, the writer created the Ruthenian written usus by himself and introduced the first Russian orthographic features. The writer of the manuscript was a Ruthenian, most likely a Kyivan.

Keywords: Reims Gospel, Cyrillic alphabet, Glagolitic alphabet, Church Slavonic, Old Ukrainian, written monument, orthography, dialectal peculiarities

